

О. В. Милославська

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри прикладної психології
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

СОЦІАЛЬНИЙ ІНТЕЛЕКТ І МІЖОСОБИСТІСНА ЗАЛЕЖНІСТЬ У СТУДЕНТІВ: ҐЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ

У статті наведено результати дослідження ґендерної специфіки взаємозв'язку соціального інтелекту та міжособистісної залежності у студентів. Встановлено, що юнаки та дівчата демонструють відмінності у структурі взаємозв'язків між соціальним інтелектом та міжособистісною залежністю. Доведено, що у дівчат посилення окремих складників соціального інтелекту супроводжується фасилітацією здорової залежності та прагненням до автономії, тоді як у юнаків зростання потреби в емоційній опорі на інших відбувається разом зі збільшенням здатності передбачати наслідки поведінки людей у заданих ситуаціях.

Ключові слова: ґендер, міжособистісна залежність, соціальний інтелект, спілкування, студенти.

Постановка проблеми. Одним із пріоритетних завдань системи освіти в сучасних умовах є забезпечення досягнення високого рівня професіоналізму в обраній сфері діяльності, самовдосконалення та самореалізації під час підготовки майбутніх фахівців.

В умовах перманентних змін, суспільно-політичних та соціально-економічних криз це набуває особливої актуальності. Стресостійкість, гнучка адаптація до складних ситуацій взаємодії, навички конструктивного спілкування необхідні в студентському віці та в подальшому професійному житті. Певною мірою за ці важливі в сучасному середовищі якості відповідає соціальний інтелект.

В умовах сьогодення від цілеспрямованої підготовки людини до життя у світі серед багатоманітних зв'язків залежить рівень її інформованості, впевненості у встановленні професійних, особистісних контактів з різними людьми. Така ситуація вимагає від майбутніх спеціалістів постійно підвищувати компетентність у здійсненні професійної взаємодії, вміння адаптуватися в умовах швидкого оновлення технологій і протягом короткого часу поповнювати професійні знання. Компетентність у здійсненні професійної взаємодії залежить від наявності спеціальних здібностей, серед яких провідним виступає саме соціальний інтелект [3, с. 241].

У студентському віці особлива увага приділяється спілкуванню й взаємодії з іншими людьми. Правильне розуміння ситуацій, що виникають під час цієї взаємодії, і є проявом соціального інтелекту. Соціальний інтелект забезпечує правильну оцінку поточної ситуації в спілкуванні, і, як наслідок, адекватну й успішну соціальну взаємодію особистості [4, с. 236].

Отже, соціальний інтелект виступає чинником позитивного функціонування особистості та успішності людини в цілому. Разом із цим проблема

взаємозв'язків соціального інтелекту з психологічними феноменами негативної модальності у студентському віці залишається не досить вивченою.

Зокрема, актуальною є проблема взаємозв'язків соціального інтелекту та міжособистісної залежності, що потребує детального наукового висвітлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Соціальний інтелект трактується як здатність, заснована на соціально-психологічних знаннях та досвіді у галузі міжособистісної взаємодії, що дає змогу точно розрізнити соціальний контекст ситуації, орієнтуватися у них, чітко інтерпретувати особистісні й поведінкові особливості їх учасників [5, с. 128].

Соціальний інтелект ... може виступати як пізнавальний феномен, пов'язаний з іншими системними якістьми людини як самоорганізуюча психологічна система. Соціальний інтелект виступає одним з найважливіших компонентів життєдіяльності людини, дає можливість розуміти самого себе, забезпечує правильне розуміння вчинків людей, їхні вербальні і невербальні реакції, виступає як важливий когнітивний складник у структурі комунікативних здібностей особистості [6, с. 58].

Як самостійний феномен соціальний інтелект проявляється у конкретних ситуаціях спілкування, у прогнозах щодо можливого вирішення соціальних завдань, у взаємодії з людьми [7, с. 41]. Соціальний інтелект також можна охарактеризувати як особистісне структурне утворення, що розвивається протягом усього життя людини та зумовлює: успішність особистісної та професійної комунікації; здатність до побудови плідних партнерських стосунків; гнучкість, відкритість та впевненість у спілкуванні; вміння знаходити спільну мову та узгоджувати свої дії з оточуючими; здатність уникати конфліктів та творчо вирішувати комунікативні протиріччя [7, с. 62]. Соціальний

інтелект забезпечує також психологічну автономність і незалежність суб'єкта, що дають змогу протистояти тиску людей і обставин [8, с. 464]. Дефіцитарність соціального інтелекту, як вказує Д.П. Слободянюк, може виступати чинником соціальної дезадаптації молоді [9, с. 42].

Соціальний інтелект зумовлює процеси соціального пізнання, допомагає прогнозувати розвиток міжособистісних відносин, загострює інтуїцію, передбачливість, що визначає його важливу роль у формуванні та становленні фахової підготовки студента [6, с. 9].

Студентський вік – це час формування індивідуальності, час, коли відбуваються якісні зміни у бік набуття неповторності, винятковості «Я» і свого життєвого шляху [10, с. 44]. Однак перешкодою цьому можуть стати деформації міжособистісних стосунків, зокрема, міжособистісна залежність.

Міжособистісна залежність відноситься до соціально прийнятних форм нехімічних залежностей, об'єктом якої виступають відносини з іншими людьми [11, с. 60].

Серед усіх відомих форм залежної поведінки міжособистісна залежність являє собою одну з найменш вивчених. ... Дослідження у цій сфері показали, що міжособистісна залежність, яка зовні практично непомітна, є дуже поширеною і має вкрай негативні наслідки [12, с. 3]. Непомітність міжособистісної залежності робить її особливо небезпечною, оскільки вона, вражаючи значну частину населення, негативно впливає на розвиток особистості, побудову сценарію життя, вибір шлюбного партнера, професійне і кар'єрне зростання, психічне і соматичне здоров'я [13, с. 3].

Я.А. Гавриленко пропонує розглядати залежність у міжособистісних стосунках як межу неможливості реалізації себе та своїх внутрішніх прагнень на межі контакту з Іншим, що виникає тоді, коли поряд з цим Іншим не вдається розмістити себе, свої прагнення, бажання, потреби, адже ситуація взаємодії задається досить жорсткими, непроникними, домігаторними рамками [15, с. 97]. Науковиця доходить висновку, що залежність у міжособистісних стосунках – це варіативний феномен, що в міжособистісному співбутті проявляється в різноманітних формах (покірність, дидактизм, трикутні стосунки, неусвідомлювані та повторювані паттерни стосунків, що блокують особистісний розвиток) [16, с. 80].

Розгортання дослідження у ґендерному ракурсі, на нашу думку, дає змогу більш детально розглянути взаємозв'язки зазначених психологічних феноменів, котрі, за даними, наведеними у науковій літературі, виявляють ґендерну специфіку. На ґрунті емпіричних даних О.І. Пашенко констатує, що статевий диморфізм серед інших чинників певною мірою визначає особливості функціонування соціального інтелекту [17, с. 141]. Разом із тим

інші дослідники вказують на значущість ґендерних стереотипів у формуванні соціального інтелекту. Так, наприклад, Я.Ю. Каплуненко зазначає, що ґендерні особливості соціального інтелекту – це соціально зумовлений комплекс інтелектуальних, особистісних, комунікативних та поведінкових рис, який задається культурою суспільства як норми та форми соціальної поведінки чоловіка та жінки [7, с. 45]. Разом із тим В.О. Порядина підкреслює, що розвиток соціального інтелекту пов'язаний із формуванням навичок спілкування, емоційної саморегуляції, підвищенням самооцінки, розвитком навичок рефлексії і цільового планування, що дає змогу долати ґендерні стереотипи, які традиційно накладаються суспільством на очікування щодо поведінки чоловіків і жінок, та більш ефективно взаємодіяти з оточуючими і досягати більш повної самореалізації [18, с. 11].

Стосовно міжособистісної залежності М.Є. Жидко зауважує, що, по-перше, залежність традиційно розглядається як якість, притаманна власне жінкам, по-друге, саме жінки становлять основний контингент тих, хто звертається за психологічною допомогою щодо проблем міжособистісних стосунків, по-третє, проблеми міжособистісних стосунків чоловіків тривалий час перебували під соціальним табу і підпадали під інші рубрики (інфантилізм, невротичність та ін.) [19, с. 1].

Водночас окремі наукові роботи підтверджують наявність ґендерних відмінностей у структурі міжособистісної залежності [20; 21; 22].

Мета статті. Головною метою цієї роботи є встановлення взаємозв'язку соціального інтелекту та міжособистісної залежності у студентів – юнаків та дівчат.

Виклад основного матеріалу. Отже, міжособистісна залежність зумовлює специфічне «викривлення» міжособистісних стосунків та здійснює деструктивний вплив на особистість. Виходячи з того, що сучасні дослідження підтверджують значущість соціального інтелекту у побудованні гармонійних міжособистісних стосунків, виникає питання щодо взаємозв'язку соціального інтелекту та міжособистісної залежності, яке досі залишається не досить висвітленим у психологічній науці. Особливої значущості це питання набуває у студентському віці.

Вибірку становили 96 студентів Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Першу групу становили 45 юнаків, другу – 51 дівчина.

Для діагностики соціального інтелекту була застосована адаптована О.С. Михайловою методика Дж. Гілфорда та М. О'Саллівен [23]. Методика побудована на проєктивному стимульному матеріалі, складається з чотирьох субтестів та спрямована на діагностику таких складників соціального інтелекту, як: фактор пізнання резуль-

татів поведінки (субтест «Історії із завершенням»), фактор пізнання класів поведінки (субтест «Групи експресії»), фактор пізнання перетворень поведінки (субтест «Вербальна експресія»), фактор пізнання систем поведінки (субтест «Історії з доповненням»).

Для діагностики міжособистісної залежності було застосовано опитувальник міжособистісної залежності Р. Гіршфільда та тест профілю відносин Р. Борштейна.

Опитувальник міжособистісної залежності (Interpersonal Dependency Inventory) створений Р. Гіршфільдом зі співаторами [24]. Адаптацію методики представлено О.П. Макушиною [25, с. 32–34].

Опитувальник призначений для виявлення залежності, яка належить до комплексу думок, переконань, почуттів і поведінки, що пов'язані з потребою у фіксації на оточуючих людях або конкретній людині. Опитувальник складається із 48 тверджень, які розподіляються за такими шкалами: емоційна опора на інших, невпевненість у собі та прагнення до автономії. Підсумкове значення залежності підраховується шляхом підсумовування отриманих балів за першими двома шкалами і вирахування з цієї суми балів, отриманих за третьою шкалою [25, с. 32]. Як констатує В.Б. Мельникова, створена Р. Гіршфільдом методика оцінки міжособистісної залежності натепер є однією з найбільш широко використовуваних у дослідженнях цієї проблематики поряд з тестом профілю відносин, розробленим Р. Борнштейном [26].

Тест профілю відносин (Relationship Profile Test) створений групою дослідників на чолі з Р. Борнштейном [27]. Адаптацію методики представлено О.П. Макушиною [25, с. 29–31]. Тест вміщує 30 тверджень, що розподілені за трьома шкалами: деструктивна надзалежність, дисфункційне (деструктивне) відділення та здорова залежність [25, с. 30].

Як метод математичної обробки даних був використаний коефіцієнт рангової кореляції Спірмена та отримані такі результати.

У групі дівчат між соціальним інтелектом та міжособистісною залежністю визначено п'ять значущих взаємозв'язків, три з яких є від'ємними, а два – додатними. Встановлено, що у цій групі фактор пізнання класів поведінки (субтест «Групи експресії») виявляє значущий взаємозв'язок додатного характеру зі складником міжособистісної залежності «Прагнення до автономії» ($r = 0,338$, $p \leq 0,05$) та значущий від'ємний взаємозв'язок – зі складником міжособистісної залежності «Невпевненість у собі» ($r = - 0,346$, $p \leq 0,05$).

Крім того, у дівчат фактор пізнання перетворень поведінки (субтест «Вербальна експресія») виявляє лише від'ємні кореляції, що досягають

значущого рівня, зі складниками міжособистісної залежності «Емоційна опора на інших» ($r = - 0,351$, $p \leq 0,05$) та «Залежність» ($r = - 0,279$, $p \leq 0,05$), тоді як між фактором пізнання систем поведінки (субтест «Історії з доповненням») встановлено тільки додатний значущий взаємозв'язок зі складником міжособистісної залежності «Прагнення до автономії» ($r = 0,347$, $p \leq 0,05$).

Разом із тим у групі юнаків визначено лише один значущий взаємозв'язок – між фактором пізнання класів поведінки (субтест «Групи експресії») та складником міжособистісної залежності «Невпевненість у собі» ($r = 0,317$, $p \leq 0,05$), який, на відміну від групи дівчат, має додатний характер.

У дослідженні взаємозв'язків між соціальним інтелектом та складниками профілю стосунків у групі юнаків не було встановлено жодної значущої кореляції. На відміну від цього, у групі дівчат складник профілю стосунків «Здорова залежність» виявляє значущі додатні взаємозв'язки з фактором пізнання результатів поведінки (субтест «Історії із завершенням»), при $r = 0,267$, $p \leq 0,05$; та фактором пізнання систем поведінки (субтест «Історії з доповненням»), при $r = 0,372$, $p \leq 0,01$.

Зміст виявлених кореляційних зв'язків свідчить про те, що нездатність до самостійного прийняття рішення, поступливість, невпевненість у власній думці у групі дівчат стають менш вираженими, а у групі юнаків – набувають більшої вираженості, з удосконаленням здатності передбачати наслідки поведінки людей у заданих ситуаціях або того, що відбудеться в майбутньому, яке, крім того, у дівчат супроводжується зростанням прагнення до автономії. Своєю чергою прагнення до автономії актуалізується у цій групі з посиленням здатності розуміти логіку розвитку ситуацій взаємодії, значення поведінки людей у цих ситуаціях, розпізнавати структуру міжособистісних ситуацій у динаміці, добудувати невідомі, недостатні ланки у ланцюзі цих взаємодій, передбачати майбутню вірогідну поведінку людини та розуміти її причини.

Також у групі дівчат з посиленням здатності розуміти зміст значень вербальних реакцій інших людей залежно від контексту ситуацій, що забезпечує чутливість до характеру і відтінків людських стосунків, зменшується потреба в опіці, захисті, порадах з боку інших, надмірна залежність від зовнішньої оцінки, від чужої думки, та, як наслідок, прояви міжособистісної залежності в цілому.

Разом із тим у дівчат здорова залежність, котра передбачає значну гнучкість поведінки і сфери спілкування, здатність звертатися за допомогою у міру об'єктивної необхідності, вміння встановлювати довготривалі емоційні стосунки, набуває більшої вираженості із розвиненням як здатності передбачати наслідки поведінки людей у заданих ситуаціях або в майбутньому, так і здатності адек-

ватно зрозуміти цілі, наміри, потреби учасників комунікації та наслідки їхньої поведінки, вміння орієнтуватися в нормах і правилах, які регулюють суспільну поведінку.

Висновки і пропозиції.

1. У групі дівчат соціальний інтелект виявляє більшу кількість значущих взаємозв'язків з міжособистісною залежністю. Модальність виявлених кореляцій свідчить про те, що у цих досліджуваних з посиленням окремих складників соціального інтелекту більшої вираженості набувають прояви здорової залежності та прагнення до автономії, поєднання яких здатне забезпечити самодостатність у міжособистісній взаємодії, тоді як деструктивні її прояви стають менш вираженими.

2. У групі юнаків було встановлено лише один значущий взаємозв'язок, додатний характер якого відбиває зростання потреби в емоційній опорі на інших разом зі збільшенням здатності передбачати наслідки поведінки людей у заданих ситуаціях або в перспективі, яка у цьому разі стає ресурсом задоволення цієї потреби, що може загострювати прояви міжособистісної залежності.

Проведене дослідження не дає вичерпної відповіді щодо всіх можливих варіантів взаємозв'язку соціального інтелекту та міжособистісної залежності. Перспектива подальшої роботи полягає у продовженні досліджень в обраному напрямі та вивченні соціального інтелекту та міжособистісної залежності в контексті більш широкого діапазону соціально-демографічних та психологічних характеристик досліджуваних.

Література:

1. Кожушко С.П. Соціальний інтелект як інтегральна властивість, що забезпечує ефективність професійної взаємодії майбутніх фахівців комерційної діяльності. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2013. № 31. С. 241–247.
2. Минава С.С. Сравнительное исследование особенностей взаимосвязи социального интеллекта с гендерными характеристиками в студенческом возрасте. *Вестник Брянского государственного университета*. 2011. № 1. С. 236–241.
3. Ляховець Л.О. Соціальний інтелект: поняття, функції, структура. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2013. Вип. 114. С. 128–133.
4. Чиньона І.І. Особливості впливу тривожності на розвиток соціального інтелекту : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05. Северодонецьк, 2017. 241 с.
5. Каплуненко Я.Ю. Особистісні чинники розвитку соціального інтелекту у фахівців соціономічних професій : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01. Київ, 2016. 262 с.
6. Щербаков С.В. Комплементарность межличностных отношений и социальный интеллект студентов. *Российский гуманитарный журнал*. 2013. Т. 2. № 5. С. 459–481.
7. Слободянюк Д.П. Роль емоційного і соціального інтелекту в генезі соціальної дезадаптації у молоді. *Медицина психологія*. 2015. № 2. С. 42–48.
8. Милославська О.В. Емоційний інтелект як складник комунікативної компетентності студентів : дис. ... канд. псих. наук : 19.00.01. Харків, 2011. 190 с.
9. Асеева А.Д. Социально-психологические аспекты зависимого поведения в межличностных отношениях в юношеском возрасте : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05. Курск, 2014. 210 с.
10. Коцюба Г.О. Психологічні особливості організації узалежненого кохання у жінок : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01. Харків, 2010. 19 с.
11. Фролова Є.В. Психологічні чинники і динаміка формування стосунків міжособистісної залежності у жінок : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01. Харків, 2008. 21 с.
12. Гавриленко Я. Психологічні конфігурації залежних стосунків у міжособистісній взаємодії. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2013. № 5. С. 94–104.
13. Гавриленко Я.А. Особливості комунікації у просторі залежних стосунків. *Психологічні науки: проблеми і здобутки*. 2013. № 4. С. 73–83.
14. Пащенко Е.И. Соотношение социального интеллекта, когнитивных и психосоциальных характеристик в период ранней взрослости : дис. ... канд. псих. наук : 19.00.13. Санкт-Петербург, 2003. 168 с.
15. Порядина В.А. Гендерные различия в структуре социального интеллекта студенческой молодежи : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05. Ярославль, 2007. 27 с.
16. Жидко М.Є. Особистісні чинники формування відносин подружньої співзалежності у чоловіків : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01. Харків, 2006. 20 с.
17. Дубровина Л.А., Городничева А., Григорьева О. Профилактика возникновения межличностной зависимости в старшем подростковом возрасте. *Новый взгляд. Международный научный вестник* : сб. науч. трудов. 2015. Вып. 7. С. 102–111.
18. Дубровина Л.А., Домшенко Е.Н., Шелобаева И.Д. Развитие эмоционального интеллекта у подростков как условие профилактики социальных аддикций. *Новый взгляд. Международный научный вестник* : сб. науч. трудов. 2015. Вып. 7. С. 112–121.

19. Огій М. Особливості міжособистісної залежності у юнаків та дівчат. *News of Science and Education*. 2017. Т. 1. № 4. С. 55–57.
20. Михайлова (Алешина) Е.С. Тест Дж. Гилфорда и М. Салливена. Диагностика социального интеллекта. Санкт-Петербург : ГП ИМАТОН, 2001. 145 с.
21. A Measure of Interpersonal Dependency / Hirschfeld R. M. A. et al. *Journal of Personality Assessment*. 1977. № 41. URL: http://dx.doi.org/10.1207/s15327752jpa4106_6 (дата звернення: 06.02.2019).
22. Макушина О.П. Методы психологического изучения девиантного поведения : учебное пособие. Воронеж : Изд-во ВГУ, 2006. 79 с.
23. Мельникова В.Б. Автономия личности: обзор зарубежных подходов к проблематике. *Психологические исследования*. 2014. Т. 7. № 37. URL: <http://psystudy.ru/index.php/num/2014v7n37/1043-melnikova37.html> (дата звернення: 06.02.2019).
24. Construct Validity of the Relationship Profile Test: a Self-Report Measure of Dependency – Detachment / R.F. Bornstein et al. *Journal of Personality Assessment*. 2003. № 80 (1). P. 64–74.
-

Милославская Е. В. Социальный интеллект и межличностная зависимость у студентов: гендерный аспект

В статье представлены результаты исследования гендерной специфики взаимосвязей социального интеллекта и межличностной зависимости у студентов. Установлено, что юноши и девушки демонстрируют различия в структуре взаимосвязей между социальным интеллектом и межличностной зависимостью. Доказано, что у девушек усиление отдельных составляющих социального интеллекта сопровождается фасилитацией здоровой зависимости и стремлением к автономии, тогда как у юношей рост потребности в эмоциональной опоре на других происходит вместе с увеличением способности предвидеть последствия поведения людей в заданных ситуациях.

Ключевые слова: гендер, межличностная зависимость, общение, социальный интеллект, студенты.

Myloslavska O. V. Social intelligence and interpersonal dependence among students: gender aspect

The article presents the results of a study of gender-specific relationships of social intelligence and interpersonal dependence in students. It has been proved that in girls, the strengthening of some components of social intelligence is accompanied by facilitation of healthy dependence and the desire for autonomy, whereas in boys, the growing need for emotional support for others occurs along with an increase in the ability to foresee the consequences of people's behavior in given situations.

Key words: gender, communication, interpersonal dependence, social intelligence, students.